

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

FRANS JACOBS

MONTAIGNE OVER IJDELHEID EN GEPASTE EER

Krisis, 2013, Issue 2

www.krisis.eu

In de opdracht van zijn *Essays* zegt Montaigne dat hij zijn boek niet heeft geschreven om de lezer te dienen of voor zichzelf roem te vergaren, en hij geeft dus de goede raad om het terzijde te leggen.

Wat moet je daarmee? Strookt het niet met de bedoeling van de *Essays* dat ze zo beroemd zijn geworden en door zo velen gelezen? Of heeft Montaigne het slim aangepakt en een bescheiden gezicht getrokken teneinde lezers te lokken? De *double bind* van dit begin heeft velen er niet van weerhouden de aandacht te richten op het 'frivole en ijdele onderwerp' dat hij bespreekt, namelijk zichzelf.

In welke zin hebben de *Essays* een 'ijdel' karakter? Dat woord gebruikt Montaigne vaker, en hij besteedt er zelfs een lang essay aan (*Over de ijdelheid* III.9).¹ Het begint zo: 'Misschien is er wel niets ijdelers dan het ijdel geschrijf over dit onderwerp.' In dat 'niets ijdelers' ontwaren we natuurlijk de *vanitas* van de Prediker (in het Franse *vain* herkenbaar), die al het aardse geploeter als zinledig afschildert. Maar onmiskenbaar zit er in het 'ijdel geschrijf' ook de trots van iemand die het toch allemaal fraai weet te verwoorden. (Vermoedelijk duidt het Latijnse woord *vanitas* primair op onbeduidendheid, en is het vervolgens ook snoeverij gaan betekenen, voor de criticus uiteraard zelf een teken van onbeduidendheid.)

De laatste pagina's van III.9 demonstreren dat dubbele van ijdelheid overduidelijk. Nadat hij bladzijdenlang allerlei details over zijn geliefde bezigheid, het reizen, heeft gedebiteerd, voert Montaigne een fictieve criticus op die de vraag stelt of dat amusement geen ijdele vorm van tijdverdrijf is. Zeker, geeft Montaigne toe, maar wat is er niet ijdel? Zelfs de wijsheid is ijdelheid, en dan citeert hij een psalm: 'De Heer kent de gedachten der wijzen, en ziet dat zij ijdel zijn' (1217). Maar even verder vertelt hij met onverholen trots dat hem in Rome het burgerschap van die stad is verleend en citeert hij uitvoerig het 'authentieke certificaat' dat hij daarbij kreeg, 'rijk versierd met gulden letters en stempels' (1231). Dat burgerschap noemt hij weliswaar een 'ijdele gunst' (in de zin van de Prediker dus), maar hij wil er blijkbaar best mee pronken.

Dat Montaigne niet gespeend was van ijdelheid, blijkt op een grappige manier uit zijn *Over eervolle onderscheidingen* (II.7) Hij prijst daar de goede gewoonte om deugdzaamheid en verdienstelijkheid te eren; dat zal 'waardige mannen' aansporen tot ijver. Maar het moet dan wel gebeuren met eretekens die op zichzelf waardeloos zijn (dus geen geld als beloning voor betoonde moed, en dus ook geen bonussen voor bankiers, kunnen we daaraan eigentijds toevoegen). Ook mogen ze alleen gegeven worden aan mensen die uitzonderlijke prestaties hebben geleverd, hetgeen zelden voorkomt, en daarom moet er met eretekenen spaarzaam worden omgesprongen. Als de zeldzaamheidswaarde van eretekenen verdwijnt, verliezen ze hun zin, en Montaigne vindt het dan ook terecht dat de orde van Sint Michiel is afgeschaft.

Dat betoog ziet er opeens anders uit wanneer je bedenkt dat Montaigne zelf die orde van Sint Michiel ten deel is gevallen, iets wat hij verzwijgt. Dit essay krijgt dan een toon van gekrenkte trots: ze zijn veel te lichtzinnig omgesprongen met het verlenen van die orde, waardoor hij waardeloos is geworden en Montaigne er niet meer mee kan pronken. Maar dat verbergt Montaigne zorgvuldig achter zijn ogenschijnlijk algemeen bedoelde kritiek. Dit verdachte stilzwijgen onderscheidt *Over eervolle onderscheidingen* van het essay *Over de ijdelheid*, waar hij een beetje de draak steekt met dat burgerschap van Rome. Maar ook hier zit er een addertje onder het gras: volgens Montaignes verslag van zijn reis naar Rome heeft hij dat burgerschap zelf aangevraagd en met veel moeite verworven! Die prachtige oorkonde is dus

geen beloning voor uitzonderlijke verdiensten, maar een onderdeel van de standaardprocedure. Als dat zo is, ironiseert Montaigne hier zijn ijdelheid ten volle en op een geloofwaardige manier. Maar het stilzwijgen in *Over eervolle onderscheidingen* stelt hem toch een beetje te kijk als een ijdele man. (Tenzij hij wist dat iedereen wist dat hij die orde van Sint Michiel had gekregen? Dan had hij toch kunnen zeggen dat hij voortaan toch blijft genieten van dat klatergoud?)

Wanneer je iets verder kijkt in de *Essays*, blijkt Montaigne het regelmatig te hebben over het verwante onderwerp van de eer en de roem, een heikel thema voor de stoïcijnen die Montaigne lang heeft willen zijn. Dat thema moet ook Pieter Pekelharing interesseren: hij heeft de prijs gewonnen van de beste docent van de faculteit (en zelfs van de hele universiteit, geloof ik). En als je die prijs eenmaal in de wacht hebt gesleept, blijf je er altijd mee getooid, zoals teruggetreden Amerikaanse presidenten nog steeds worden aangesproken met *Mr. President*. Ter ere van Pieter wil ik dat thema een beetje uitbenen.

Erekwetsies komen bij Montaigne op onverwachte momenten om de hoek kijken. Zo levert hij in *Lafheid, de moeder van de wreedheid* (II.27) kritiek op wantoestanden bij het duelleren en bij het schermen. In hun eer aangetaste lieden vechten het niet meer zelf uit met hun tegenstander, maar slepen een stoet aan secondanten achter zich aan die in geval van nood als strijder worden ingezet. Dat vindt Montaigne maar niets: ‘Wij willen de overwinning, maar liever een zekere dan een eervolle; en in onze duels zijn wij niet zozeer uit op onze roem als wel op het beslechten van het geschild’ (856). Ook het schermen is niet meer wat het geweest is. Vroeger wilde men door te schermen zijn moed tonen, maar tegenwoordig leert men zich allerlei technische vaardigheden aan, waardoor de eer er niet in ligt om anderen te overtreffen in moed, maar in vaardigheid. Wat is daar eervol aan?

Dit doet een beetje denken aan het dictum van Aristoteles dat de meest nobele dood de dood is in de strijd, die iemand immers treft te midden van het grootste en schoonste van alle gevaren, en daarom aanleiding geeft tot publieke eerbewijzen (*Nicomachische ethiek*: 1115a 30-32). Staat Montaigne achter dit heroïsche ideaal, dat natuurlijk teruggaat tot de homerische helden?

Dat zou in tegenspraak zijn met de sfeer die de *Essays* voortdurend ademen. Een van de aardige kanten ervan is nu juist dat Montaigne nergens opschept over zijn uitzonderlijke prestaties. Hij heeft naar eigen zeggen niets bijzonders uitgevoerd, was ook niet gehecht aan zijn taken op bestuurlijk gebied en houdt evenmin van huishoudelijk werk; het runnen van zijn landgoed laat hij liever over aan zijn vrouw. Het liefst bladert hij in zijn boeken, of zit hij urenlang op zijn paard; en dat laatste niet uit een aftands riddermotief, maar vooral om minder last te hebben van zijn nierstenen. In het allerlaatste essay, *Over de ervaring* (III.13), volgens velen het belangrijkste van allemaal, heeft hij het vooral over zijn kwalen (waarover hij overigens niet zeurt, maar die hij beschouwt als lastige metgezellen op zijn levensreis), en over de lichamelijke en geestelijke genoegens waarmee hij zich onledig houdt. Een hoogdravende boodschap heeft hij niet, maar hij geeft ons de raad om het leven niet tussen onze vingers te laten wegglijden, maar ervan te genieten, en dat doe je door aandacht te geven aan simpele dingen.

Dat is ook de toon van *Je roem niet delen met anderen* (I.41). In dit essay stelt Montaigne dat het dwaas is naar roem te streven, al is dat streven wijdverbreid. Sommigen willen zelfs roem verwerven door te demonstreren dat ze roem verachten. Dan volgen veel voorbeelden van mensen die niet voor zichzelf roem hebben nagestreefd, maar de eer juist hebben gegund aan anderen, wat Montaigne blijkt te waarderen. Wilden ze daarmee die paradoxale roem verwerven van de verachters van roem? Inderdaad is hun gedrag bekend geworden en prijst Montaigne het ook. Toch voert hij hen eerder op als prijzenswaardige uitzonderingen op de regel, die juist inhoudt dat mensen hun roem *niet* willen delen met anderen.

Desgewenst kan Montaigne dit ondersteunen met aan de Stoa ontleende argumenten. Zo verzet hij zich in *Over de roem* (II.16) tegen Cicero, die de deugd prijst omdat mensen daardoor eer zullen verwerven. Wie handelt omwille van de eer, stelt volgens Montaigne zijn deugdzame daden niet om de goede reden. Bovendien maakt hij zich afhankelijk van de Fortuin, want alleen die maakt uit of je beroemd wordt; talloze mensen die hetzelfde deden als beroemdheden, zijn onbekend gebleven. Montaigne maakt het heroïsche ideaal belachelijk door te stellen dat daden die je in een oorlog stelt meestal futiel zijn, zoals het bestormen van een verschanst kippenhok, en er sneuvelen in oorlogen meer mensen in de strijd om een of ander krot dan in

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

waardige, eervolle situaties (770). Deugdzaam moet je zijn omwille van de deugd, niet omwille van de eer die je erdoor krijgt. Daarvan hoeft aan de buitenkant niets te blijken. Trouwens, waarom zou een deugdzaam mens zich afhankelijk maken van het oordeel van onkundigen?

Toch is het allemaal nogal ambigu. De opmerking dat mensen soms roem trachten te verwerven door te demonstreren dat ze roem verachten, kan op Montaigne zelf slaan. Hij is zich er dan van bewust dat hij met zijn pleidooien voor een simpel leven een origineel geluid laat horen in het gangbare koor van de opscheppers en de krachtpatsers, hetgeen hem tot eer strekt. Maar aan deze reflectie komt hij niet toe.

Het is interessant een blik te werpen op *Over de verwaandheid* (II.17), waarin Montaigne aan zelfonderzoek doet. Verwaandheid heeft twee kanten: jezelf overschatten en anderen onderschatten. Hij besteedt een groot aantal pagina's aan de vraag of hij zichzelf overschat, en wat minder aan de vraag of hij anderen onderschat.

Zichzelf overschatten doet hij duidelijk niet, waarbij hij het bijvoorbeeld heeft over zijn schrijfsprestaties: hij heeft zich nooit kunnen vinden in zijn geestesproducten en is van oordeel dat hij eigenlijk voortdurend zwakt en zwicht (786). Ook het Frans dat hij hanteert, is niet best, en het Latijn beheerst hij niet goed. Op andere gebieden is hij eveneens middelmatig. Hij is niet mooi en indrukwekkend van uiterlijk, niet erg lenig, nogal traag (maar gelukkig heeft hij zich door het van zijn vader geërfd geld nooit erg hoeven inspannen). Hij is teergevoelig, sluit zijn ogen voor tegenslagen. Hij is nogal besluiteloos, neemt liever zijn verlies dan dat hij zich er druk over maakt, kent geen eierzucht (die hij 'een buurvrouw van de verwaandheid' noemt, 798), waardoor hij nauwelijks carrière heeft gemaakt, ook omdat hij risico's uit de weg ging. Enzovoort. Dit alles culmineert in de opmerking dat hij niets wegheeft van de andere Fransen, 'die net apen zijn die van tak tot tak omhoogklimmen in een boom, en niet rusten eer ze de hoogste tak hebben bereikt, om daarop plaats te kunnen nemen en hun kont te laten zien' (799).

Anderen onderschatten doet hij soms wel, maar als ze echt de moeite waard zijn komt hij daar rond voor uit. In de oudheid waren er weliswaar veel grotere mensen dan tegenwoordig, maar ook nu zijn er mensen over wie hij de

Frans Jacobs – Montaigne over ijdelheid en gepaste eer

loftrompet steekt. Zijn overleden vriend Étienne de la Boétie is in alle opzichten een schone geest, die boven iedereen uitsteekt. Ook eenvoudige boeren bewondert hij zeer, maar hij noemt ook de namen van moedige soldaten, zoals de hertog van Alva (dat is even slikken voor Nederlanders), of van goede schrijvers, zoals Ronsard en anderen van wie ik nog nooit gehoord heb. Dus: verwaand is Montaigne niet.

Bewijst dat nu dat Montaigne wars was van eer en roem? Nee, hij verzet zich tegen *ongepaste* eer, die zich voordoet wanneer je verwaand bent en je eigen prestaties overschat en die van anderen onderschat. Maar dat doet hij juist niet! Hij schrikt er op het eind van dit essay dan ook niet voor terug om te zeggen dat hij roem wil verwerven door 'de orde, de harmonie en de rust die uitgaat van mijn denken en mijn leefwijze' (815). Dus toch roem! Helemaal op het eind roemt hij zijn aangenomen dochter Marie de Gournay, die hopelijk zelf ooit roem zal verwerven doordat ze zijn werk op waarde heeft weten te schatten. (Ze is de uitgeefster van een postume uitgave van de *Essays*.)

Als het tot de lezer begint door te dringen dat dit essay niet alleen een pleidooi is tegen verwaandheid, maar vooral voor het streven naar gepaste roem, valt het opeens op dat Montaigne her en der verwijst naar Aristoteles' pleidooi voor de deugd van de grootsheid. Aristoteles zegt het onomwonden: iemand die grote daden stelt maar zichzelf niet de gepaste eer wil doen toekomen, is bekrompen; terwijl iemand die geen grote daden stelt maar zich er toch op laat voorstaan, verwaand is. De grootste mag zelfs eisen dat hem de gepaste eer wordt verleend, maar trekt zich er overigens niets van aan als de onwetende omstanders hem die eer niet bewijzen: ze worden dan als niet oordeelkundig terzijde geschoven. Aristoteles noemt de grootsheid de sieraad van de deugden. (*Nicomachische ethiek*: 1123a 34-1125a 35. Zie verder Jacobs 2008: 63-65.)

Hoewel Montaigne zich soms van dit gedachtegoed distantieert, vermoedelijk onder de invloed van het stoïcisme en van het christendom, blijkt hij het op cruciale momenten te omhelzen. Er is wel een verschil: anders dan Aristoteles het zegt, zal Montaigne nooit hengelen naar eerbewijzen; als hij eens ferme gedachten heeft, wil hij dat ze op hun waarde worden geschat en vraagt hij niet dat hem als bedenker ervan eer wordt toegekend. Hij schrijft

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

Frans Jacobs – Montaigne over ijdelheid en gepaste eer

dan ook primair voor zichzelf: ‘Onze ziel moet haar rol niet spelen voor de buitenwereld, maar in onze binnenkamer, in het diepst van onszelf, waar alleen onze eigen blikken doordringen; daar beschermt ze ons voor de dood, tegen smart en zelfs tegen de smaad’ (772). Maar als hem dan toch eer wordt toegekend, en op goede gronden, dan gaat hij die niet uit de weg; dat zou valse bescheidenheid zijn. En natuurlijk, de goede gronden voor gepaste eer zijn bij hem anders dan bij Aristoteles, die het heroïsche leven ophemelt, terwijl Montaigne juist de bescheidenheid lof toezwaait. Maar hij doet dat wel in een boek, en een boek schrijven en je eigen naam op de titelpagina zetten, is geen oefening in bescheidenheid.

Tot op de dag van vandaag worden er veel prijzen en eerbewijzen verleend. Maar we willen toch dat winnaars niet hoog van de toren blazen (een bescheiden mens als Roger Federer bevalt ons wel). Het eermotief wordt door ons altijd een beetje gerelativeerd, hoezeer die eer ook verdiend is. Daarom werd er wereldwijd zo gegniffeld toen DSK ten val kwam.

We zijn er trots op dat Pieter Pekelharing de beste docent is van onze universiteit, ja zelfs van de hele wereld.

Frans Jacobs is emeritus hoogleraar Wijsgerige Ethiek aan het departement Wijsbegeerte, Universiteit van Amsterdam.

Literatuur

Aristoteles, *Nicomachische ethiek*. Geciteerd volgens de nummering van Bekker.

Jacobs, F. (2008) *Een filosofie van emoties en verlangens*. Amsterdam: Nieuwezijds.

Montaigne, M. de (2012) *De essays*. Vertaald door Hans van Pinxteren. Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Gennep.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

---

¹ Het eerste cijfer na de naam van een essay verwijst naar een van de drie delen van het boek, het tweede cijfer naar de plaats die het essay inneemt in een deel. Losse nummers tussen haakjes verwijzen naar pagina's uit het boek.